

MAANDBLAD VAN „**oud-utrecht**”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

JUNI
1949

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

22^e JAARGANG
N° 6

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8

ROMEINSE MUUR BLIJFT TOEGANKELIJK

De gemeenteraad van Utrecht heeft besloten om het fragment van een Romeinse muur, dat werd blootgelegd op de speelplaats van de Ned. Herv. Burgerschool op het Domplein, toegankelijk te houden voor onderzoek en bezichtiging, vooral ook, omdat het zo duidelijk het organisch verband laat zien tussen de laatste Romeinse vesting en de vroegst- middeleeuwse stadskern. Daarbij is niet zozeer gedacht aan het publiek in het algemeen, als wel aan hen, die uit wetenschappelijk oogpunt bij dergelijke oude resten belang hebben.

Op de verwachte plaats in inderdaad de ligging van de noordmuur van het castellum teruggevonden. Men vond er echter meer dan een aanduiding van de oude situatie. in de werkput werd n.l. een merkwaardig goed intact gebleven fragment van het oorspronkelijke Romeinse muurwerk blootgelegd, daterend uit de periode tussen het eind van de tweede en de helft van de derde eeuw na Chr. Dit fragment bestaat uit een brok walmuur ter lengte van ± 6 m en ter dikte van ± 1 m op een fundering van breuksteen in kalkbeton opgetrokken uit tufstenen buitenlagen met daartussen een vulling van ruwe tuf en andere steen, eveneens in kalkbeton. De muur is $\pm 2,5$ m hoog; aan de bovenzijde draagt hij de sporen van herstellingen in de karolingische tijd. Aan de zuidelijke- (binnen-) zijde is nog een steunbeer of andere uitmetseling aanwezig met afmetingen van ± 1 bij 1 m. Over de betekenis van deze vondst uit archaeologisch oogpunt wordt gesproken in een brief die prof. dr. A. E. van Giffen aan het College van B. en W. heeft gezonden. Daarin zegt prof. van Giffen, dat het muurgedeelte voor de benedenhelft bestaat uit de basale overblijfselen van de Romeinse vestingmuur, voor de bovenhelft daarentegen uit de onderste muurresten van het door Bisschop Balderik daarop — na zijn terugkeer uit Deventer, omstreeks 920 — gebouwde 10^e eeuwse Trecht.

Uit de brief van prof. van Giffen blijkt voorts, dat het in het

voornemen van B. en W. zou liggen te bevorderen op het Domplein en de daarvoor verder in aanmerking komende plaatsen de plattegrond van de stenen Romeinse vesting wat aangaat haar ommuring, poorten en praetorium, in het plaveisel te doen aan-geven. Dit is behalve om paedagogische redenen daarom zo ge-motiveerd, omdat de genoemde overblijfselen, althans voor zover de ommuring betreft, de onmiddelijke grondslag vormen van het 10e eeuwse Utrecht of Trecht.

Bevestigen deze overblijfselen de vroeger zeer in twijfel ge-trokken, door de zgn. „Domtafelen” vertolkte overlevering hier-omtrent; het is bovendien niet onwaarschijnlijk, dat de Westelijke helft van de praetoriale binnenplaats opnieuw door Willebrord(?) is gebruikt voor een vroeg middeleeuws sacraal (?) gebouw. Hoe dit ook zij, te Utrecht bestaat er een organisch verband tussen de laatste Romeinse vesting en de vroegstmiddeleeuwse stads-kern.

LEIDSEVEER EIGENDOM VAN DE GEMEENTE.

De gemeenteraad van Utrecht heeft onlangs een belangrijk besluit genomen toen hij zijn goedkeuring verleende aan de voor-dracht van B. en W. om over te gaan tot aankoop van het ter-rein aan het Leidseveer voor een bedrag van f 700.000,—.

Dit terrein heeft de laatste decennia een „merkwaardige” positie in het Utrechtse stadsbeeld ingenomen. Daar het in handen was van particulieren hadden B. en W. geen invloed op een goede oplossing van de problemen die de weinig riantee entree tot de stad in het leven riep. Door particulieren werden heel wat oplossingen aangekondigd, maar in de practijk is daar-van nooit iets terecht gekomen. Slechts op papier hebben we daar restaurants en theaters gehad.

De gemeente ziet zich in de omgeving van dit terrein voor grote moeilijkheden geplaatst: n.l. de oplossing van een der drukste en moeilijkste verkeersknooppunten in den lande, met daaraan verbonden enerzijds de verbetering van het Stationsplein, anderzijds de verkeersverbeteringen in de binnenstad. Dit vraagstuk, dat al oud is, is echter zeer urgent geworden en heeft tegelijk ook een geheel ander perspectief gekregen door de verwoestingen, die in het laatst van de oorlog in deze omtrek en in de voormalige Wijk C hebben plaats gehad. Thans is bij de dienst der Gemeentewerken in overleg met die van de Weder-opbouw voor het stadsgedeelte om de Smakkelaarsbrug heen een wederopbouwplan in bewerking, dat voor een lange toekomst over de oplossing van het centrale verkeersprobleem in onze stad zal moeten beslissen. Het is bij dit alles van groot belang

Het Leidseveer omstreeks 1920.

(Cliché N.U.D.)

dat de gemeente de vrije hand heeft bij de bestemming van het terrein Leidseveer.

Zo zal — door het raadsbesluit — naar men hoopt een oplossing voor lange termijn mogelijk zijn. Maar bij deze beslissing kijkt men niet alleen vooruit, men is — vooral in een Maandblad dat aan de geschiedenis van Oud-Utrecht is gewijd — geneigd een blik in het verleden te werpen toen nog maar één smalle brug over de Singelgracht toegang gaf tot de stad en zich aan de zwaairom voor de uitmonding van de Leidse Rijn in de Catharijne Singel zich een typisch leven ontplooidde. De beurtschepen van Tetenburg, de bekende expeditie-onderneming, die aan de Vleutenseweg haar kantoor had, lagen gemeerd aan de voet van een vrij steile brede stenen trap, waar kazen uit het scheepsruim van man tot man naar boven werden „gekaatst” — en waar koeien naar beneden werden gedirigeerd. Uit deze tijd lazen wij enkele herinneringen in het N.U.D., waaruit wij het volgende citeren:

Aan de Westzijde stonden kleine lage huisjes, was een wasserij en bevond zich een gezellig café van v. Wijngaarden, die ook een terrasje had aan de havenkant, waar ouderwetse roeiboortjes lagen, te kust en te keur. De roeiliefhebbers — meestal „vrijende paartjes” op Zondag — zwermden uit langs de Catharijnesingel

of Leidse Rijn, roeiden voorbij de houtmolens van de Wit tot aan de Keulse Vaart, soms nog verder, tot aan de Hommel en keerden dan weer terug. Soms zag men hele families in zo'n wankel bootje, de mannen, het colbert uitgetrokken, aan de riemen („spaan" zei men toen nog) en vrouwlief aan 't roer. En zo laveerde men van links naar rechts over het Rijnwater, want vrouwlief trok meestal aan het verkeerde touwtje.

Het monster dat modern verkeer heet, begon omstreeks 1910 de kop op te steken. De Smakkelaarsbrug moest verbreed worden. Eenvoudig was het niet. De „haven" moest gedempt worden. Zijn betekenis als zodanig had deze toch al gaandeweg verloren en zo besloot de gemeenteraad tot demping van het Leidseveer en overkluizing van de Leidserijn met als noodwendig gevolg de demping van de Vleutense Wetering.

De Smakkelaarsbrug werd bijna tweemaal zo groot, en de verkeersagent verscheen in zijn toentertijd voor Utrecht geheel nieuwe verkeerstoren, midden op het grote plein, waar tal van tramlijnen kris kras door elkaar liepen.

Dit was slechts een begin. Want de bebouwing aan de oude Vleutenseweg tot aan de overweg viel eveneens ten offer en zo kwam daar een groot stuk „bouwterrein" te voorschijn.

En het ligt er nog. Misschien wel wat meer gemoderniseerd. Een brede geasfalteerde weg loopt er nu langs naar een machtige tunnel onder de stationsemplacementen. Een weldadig aandoende beplanting van heesters en rhododendrons, die, wanneer de fraaie paarse bloemen openspringen het geheel op fraaie wijze opfleuren. Intussen heeft daar midden in de stad een prachtig stuk grond jaren lang renteloos gelegen. . . .

Wel zijn in de loop der tijden allerlei plannen aan de orde geweest. Veel ophef werd gemaakt van een voorstel om op dit terrein een schouwburg te bouwen. Er was zelfs een ondernemend zakenman, die hier een groots opgezet café-restaurant met enkele honderden vierkante meters plantsoen wilde vestigen en toen het terrein aan een grote bierbrouwerij werd verkocht, zag iedere Utechter al in zijn verbeelding een machtig hotel verrijzen met parkeerterrein en winkelgalerij. Er werd gepraat en geschreven met als resultaat . . . dat het Leidseveer bleef zo als het al van 1910 daar gelegen had: een wonde plek in het Utrechtse stadsleven, een plek alleen nog maar geschikt voor vuilnisbelt en speelterrein voor de jeugd uit de vrij volkrijke buurt, die daaraan grenst.

UTRECHT DUIZEND JAAR „STAD"

Het artikel „Utrecht duizend jaar „stad", in het vorige nummer was van de heer J. Prakken uit Santpoort. Door een misverstand was de ondertekening weggevallen.

DE BETEKENIS VAN HET PLAVEISEL.

„Plaveisel” is in Nederland niet beschermd, niet wettelijk en in het algemeen ook niet officieus. Het is te hopen — zo zegt dr. R. van Luttervelt in een artikel in „Heemschut” — dat de in de maak zijnde monumentenwet in deze leemte zal voorzien, doch in afwachting daarvan, wil hij een ogenblik voor dit onderwerp de belangstelling vragen. Immers het vraagstuk welke soort plaveisel bij welke soort stadsbeelden behoort, is niet zonder betekenis.

„Gelijk de schoonheid van een edelsteen verhoogd wordt door de zetting waarin hij geplaatst is, zo kan een kunstwerk aan effect winnen door de omgeving, waarin het geplaatst is.” Dit beeld is reeds zo dikwijls gebruikt, dat het welhaast tot een gemeenplaats is geworden. Desondanks heeft het aan duidelijkheid nog niets verloren. Wanneer het kunstwerk, waarop onze beeldspraak slaat, een gebouw is, dan is, gelijk bekend, de omgeving waarin het staat al heel belangrijk voor de werking ervan. De allernaaste omgeving van vrijwel ieder gebouw is het plaveisel, dat op zijn minst direct tegen de voorgevel aansluit.

Hoeveel oude schoonheid bedorven kan worden, door het aanbrengen van verkeerd plaveisel, kan het beste met voorbeelden worden aangetoond.

Een der voorbeelden die dr. Van Luttervelt aangeeft heeft betrekking op Utrecht.

„De stad Utrecht, die — afgezien van haar kerken — in vergelijking met vele andere Nederlandse steden minder rijk meer aan oude monumenten is dan haar zeer lange en belangrijke geschiedenis zou doen verwachten, bezit één heel mooi hoekje aan het eind van de overigens ronduit afschuwelijke, Lange Nieuwstraat. Links liggen de huisjes van het hofje van Maria van Pallaes, daterende uit de 18e eeuw, met in het midden een fraai 17e eeuwse deurtje. Rechts verrijst de zeer bekoorlijke Lodewijk XVI-gevel van de Willem Arntz-stichting, het krankzinnigengesticht. En aan het einde, als afsluiting van het straatbeeld, staat de hardstenen gevel van de Fundatie van Renswoude, een van de mooiste Lodewijk XV gebouwen die ons land bezit. Deze drie complexen zijn bovendien in redelijk goede harmonie met elkaar opgetrokken. Maar nu heeft het stadsbestuur al heel wat jaren geleden, de straat daartussen bedekt met een asfaaltlaag. Ik weet wel dat dit gedaan is ten pleziere van de verpleegden in het krankzinnigengesticht, maar men kan zich afvragen, of het nut van het asfalt, in deze tegenwoordig toch heus niet zo drukke uithoek van de stad, opweegt tegen het ernstig verstoren van de optische werking van het stadsbeeld, dat er het gevolg van is geweest.

Hoe gemakkelijk zou de eenzame vlakte, die voor het oog te

breed lijkt ten aanzien van de erlangs gelegen huizen, door de doffe grijsheid die, iedere nuancering mist, weer tot oude levendigheid kunnen worden gebracht door het leggen van een passende bestrating van klinkers, omzoomd door stoepen!"

DE LEGERPLAATS VAN ZEIST.

Het kamp bij Zeist dateert al van het jaar 1672, toen Koning Lodewijk XIV, bij diens onverwachte vijandelijke inval in ons land, zijn zegepralend leger enige dagen hier deed nederslaan, toen de gehele heide wijd en zijd met tenten bezet stond in verscheidene straten verdeeld, bezet met winkels en voorzien van allerlei verversingen. M. D. Lammerts vertelt over de geschiedenis van de legerplaats in het maandblad „Ons Leger”.

„In 1787 strekte dit kamp eveneens tot legerplaats van een verzamelde krijgsmacht. Het kamp lokte velen uit de naburige plaatsen en ook uit andere provinciën om het te bezichtigen. Met behulp van een telescoop, die op de Domtoren te Utrecht was geplaatst, kon men alle bewegingen in het kamp volgen. In het jaar 1804 werd hier door de Franse generaal Marmont een lustkamp van enige duizenden Franse en Nederlandse troepen gevormd.

Na het herstel van onze onafhankelijkheid werd het kamp bij Zeist gebruikt om daar gedurende een maand oefeningen te houden, zowel in klein als in groot verband. Het eerst was dat in 1818, daarna in 1822 en toen in 1828. Het spreekt vanzelf, dat vóór het betrekken van het kamp in 1828 veel voorbereidende werkzaamheden moesten worden verricht. In 1818 was het betrokken door 5 divisies infanterie en 2 brigades cavalerie. Nu in 1828, door 2 brigades infanterie, 1 brigade cavalerie en 2 batterijen artillerie tezamen 12.000 man. Aangezien het aanvoeren van vers drinkwater bezwaren opleverde, werden op het terrein van het kamp 20 waterputten gemaakt. Deze putten waren in tien jaren niet meer gebruikt en ongeschikt geworden. Ook moesten er 14 keukens opnieuw worden uitgegraven, want die van het jaar 1818 waren moerassen geworden.

Behalve de tenten voor de kamperende troepen, moest er ook worden gezorgd voor een tentenmagazijn, ambulance, markt, wagenpark, magazijn voor fourages, brandhout, ligstro, bakkerij, slagerij, munitiepark.

Het kamp werd in 1828 van 4 September tot 8 October betrokken, Prins Frederik, commissaris-generaal van Oorlog, voerde als opperbevelhebber over de verenigde troepen, zoveel mogelijk zelf het bevel.

Een kanonschot werd 's morgens om 5 uur en 's avonds om 6 uur gegeven, dit gaf de reveille en de taptoe aan.

Voor de brievenpost was een postbode aangesteld, die de brieven van het postkantoor te Utrecht afhaalde en ze er ook

heen bracht. De postbode ontving 5 cent per brief van de officieren en 2½ cent van de andere militairen. Bovendien ontving hij een gratificatie van f 1.50 per dag.

Een geschikt terrein was aangewezen tot het houden van een dagelijkse markt, alwaar landlieden groenten en andere eetwaren konden verkopen. Een wijnkoper publiceerde, dat door hem bij gelegenheid van het a.s. kamp een depot zou worden gevestigd in de tent „De Wijn-Roemer” achter het 1ste bataljon van de 9e afdeling. Voor de militairen bestond van 10—12 uur gelegenheid voor het bezoeken van de markt. Aan deze markt werd de nodige bekendheid gegeven, zowel door het Gemeentebestuur van Utrecht, als door de luitenant-kolonel du Gumoens. Zij nodigden de belanghebbende ingezetenen uit om de markt in het kamp voldoende met groenten, melk, boter, eieren etc., te voorzien.

Ten behoeve van de aannemers der n'vres en van alle de in accijnswaren neringdoende lieden, was in het kamp bij de broodbakkerij een kantoor van de ontvanger der belastingen gevestigd. Deze lieden waren nu ontheven van de last en kosten om telkens het kantoor te Soest aan te doen, waaronder het grootste gedeelte van het kampterrein behoorde, om aangifte van hun waren te doen”.

DE BOEKHANDEL IN VROEGER EEUWEN.

Van Huffel's Antiquariaat in Utrecht bestond onlangs 100 jaar. Ter gelegenheid daarvan deed de jubilerende firma een klein gedenkboekje verschijnen waarin dr. P. H. Ritter Jr. de bij hem levende herinneringen aan de stichter van de firma de heer A. J. Huffel, heeft vastgelegd. De heer G. A. Evers laat daaraan een overzicht voorafgaan van de tot nu toe bekende gegevens over de oude boekhandel in Utrecht. Daaruit blijkt, dat van een geregelde omzet in geschreven boeken in de late middeleeuwen nergens is gebleken. Nog in de tweede helft der 15e eeuw hadden de kloosters de boekenproductie vrijwel geheel in handen. Verwonderlijk is het, dat zij na de uitvinding der boekdrukkunst, omstreeks het midden van die eeuw, de leiding lieten glippen, dat in geen der geestelijke instellingen van die tijd de schrijfstift voor de zethaak is verwisseld. Het is niet goed aan te nemen, dat de aankoop van het werkmateriaal te bezwaarlijk voor de conventen is geweest. Eerst toen het getij zo goed als verlopen was, in 1495, richtten de Augustijnen van het Sint Michielsklooster in Den Hem bij Schoonhoven een drukkerij in.

De boekdrukkers vermenigvuldigden zich over de aarde, getuigde de Keulse Karthuizer Werner Rolevinck in 1574 en te Utrecht was het kennelijk te overhaastig gegaan. Van de drukkers, die hier sedert 1470 gewerkt hadden, was de laatste reeds in 1481 verdwenen en het duurde tot 1514 eer zich weer een

vakgenoot in de hoofdstad van het bisdom durfde te vestigen.

Het eerste in Noord-Nederland gedrukte boek, dat de stempel zijner geboorte draagt, is van een Utrechtse pers afkomstig. Het werd in 1473 door Nicolaes Ketelaer en Gerard Leempt uitgegeven, van welk compagnieschap de eerstgenoemde een gezeten Utrechenaar, wellicht de geldschieder, de tweede de van elders gekomen, en na een jaar weer vertrokken, vakman was. De Utrechtse persvoortbrengselen zijn meesterlijk van bewerking.

De Utrechtse drukkers in de incunabeltijd leverden hun uitgaven in losse vellen af. De boekbinders dreven aanvankelijk geen handel in boeken, maar zijn er van lieverlede toe gekomen om gangbare werkjes, gebeden-, zang- en dergelijke boekjes, kant en klaar voorradig te houden, teneinde aan de dagelijkse vraag terstond te kunnen voldoen.

De eerste Utrechtse auctie, waarvan de gedrukte catalogus gespaard bleef, is die der boekerij van de bekende letter- en oudheidkundige Aernout van Buchell geweest. Ze had in 1642 in zijn sterfhuis aan de Oude Kamp plaats en omvatte behalve de kunst- en prentboeken, 1715 nummers. Uit die tijd dateert ook de oudst- bekende inventaris van een Utrechtse boekhandel. In 1644 deed de eigenaar daarvan Jan Evertsz de zaken aan de kant en werd zijn voorraad in veiling gebracht.

O.m. beschrijft de catalogus niet minder dan 5000 Latijnse, 1200 Franse, 300 Italiaanse, 50 Spaanse, 50 Engelse, 100 Hoogduitse en 700 Nederlandse werken, waarvan het merendeel in meer dan één exemplaar voorradig was.

DE KAATSBAAN TE MAARSSSEN.

Het jaarboekje 1948 van het oudheidkundig genootschap „Nif-tarlake” heeft door de omstandigheden nog een beperkte omvang. Behalve de gebruikelijke verslagen en mededelingen bevat het een drietal artikelen over: De R.K. Kerk te Nederhorst den Berg, door J. J. F. Krol; Het hek van de voormalige buitenplaats „Hoffwerck”, door J. W. N. van Achterbergh Jr. en De Kaatsbaan te Maarssen, door Mgr. A. E. Rientjes.

De laatste schrijver wijst erop, dat het kaatsspel in vroeger eeuwen een alom gewilde sport was, die op de uitgaande wereld der 17e eeuw een grote aantrekkingskracht oefende. Zo had ook Maarssen zijn kaatsbaan, waarvan de naam nu nog voortleeft in de bekende straat.

„Waar lag de kaatsbaan, waar het spel beoefend werd? Men meent dat deze gelegen was op het einde bij den Diepen-daalschen Dijk, dus op het gebied van Maarseveen. Het Bevolkingsregister van 1829 geeft in deze geen aanwijzing. Ook wil men, dat deze kaatsbaan later overgebracht werd naar de Lanen, waar een uitspanning floreerde tot in de vorige eeuw op het eind der Driehoekslaan”.